

משה רחימי

פרשנות פנים-מקראית בפירושי רבי עובדיה ספורנו

ראשי פרקים

- א. ציטוטים מן המקורות
ב. פרשייה המבארת את חברתה

פרשנות פנים-מקראית היא שיטת פירוש, שבה נעזר הפרשן רבות בציטוטים של מקורות אחרים בפירושו להוכחת הפירוש, לחיזוקו, להשוואה ולהנגדה. בניגוד לשיטת "המקרא מפרש את עצמו", שבה הפירוש למילה או למושג נמצא במקור אחר במקרא, שיטת הציטוטים תלויה בפעילות הפרשנית של הפרשן, החל מהחלטה פרשנית להשוות בין פסוקים ופרשיות ועד לציטוטים מהמקרא לשם תמיכה בפירוש או לשם הבהרתו.

א. ציטוטים מן המקורות

פירושו של רבי עובדיה ספורנו (איטליה, 1470–1550)¹ מכיל אין ספור ציטוטים מהתורה, מהני"ך ואף מספרות חז"ל. ציטוטיו מהתנ"ך מדויקים מאוד ומשולבים בדבריו הן עם מילת הקדמה: "כאמרו", "כעניין" הן בשטף דבריו ללא מילה מקדימה. לעומת זאת בציטוטים מחז"ל יש מעט אי דיוקים וכן הרבה ציטוטים עקיפים.

הציטוטים מהתנ"ך נועדו להבהרה ולהסבר פירושו, לחיזוק ולתמיכה, להשוואה המרחיבה את הפירוש ומקנה לו זווית נוספת, ופעמים שציטוט פסוק הוא על דרך ההוכחה או ההשוואה ההפוכה, "על היפך". כמו כן סגנונו של ספורנו בפירושו הוא הסגנון השיבוצי, השוזר בדבריו מליצות ומטבעות לשון מן המקרא² וחלקי פסוקים שאינם עוסקים ישירות בנושא הנדון על ידו, אך הוא מבודד את הביטויים הרצויים לו ומאמץ אותם כמליצה מושאלת בשטף

1 פרטים ביוגרפיים על אודות ספורנו ראו אצל גוטליב, ביאור, עמ' 10–15; שייך, הגות, עמ' 37–49.

2 לדוגמה "כי אין לבא אל שער המלך בלבוש שק" – בשני עניינים שונים, פירוש, בראשית מא, יד; ויקרא כא, יח על פי אסתר ד, ב; "אשר כסף לא יחשוב" – פירוש, בראשית מג, יא על פי מלכים א, י, כט; "כי לא יחפוץ במות המת" – בשני עניינים שונים, פירוש, בראשית ו, ו, שמות ד, כג על פי יחזקאל יח, כג.

דיבורו.³ יש שספורנו אף משבש את הפסוק המצוטט מבחינה דקדוקית, בגוף או בזמן, כדי להתאימו לצרכיו בפירושו.⁴ סגנון שיבוצי זה משתלב היטב בסגנון הכתיבה של בני הרנסנס⁵ והוא מסייע בידי הפרשן לכתוב את דבריו בקיצור⁶ ובסגנון פיוטי יפה. הפסוק המצוטט (המוכר לכשעצמו ובהקשר שלו) אוצר בתוכו את המטען הפרשני שברצונו של הפרשן לכתוב, וחוסך היגדים ארוכים או חזרות על הסברים. בסגנון כתיבה זה מסתמך ספורנו על ידיעותיהם של קוראיו את פסוקי התנ"ך, וציטוטים אלו מהווים הזדמנות לחשוף את הקורא שוב עם הפסוקים ולפרשם, בעיקר את פסוקי הנ"ך, שהרי מעטים הם פירושי לספרים אלו. עם זאת יש בפירושו גם ציטוטים הבאים לצורך מליצה ותפארת הלשון בלבד, ובהעדרם לא היה נגרע מאומה מן הפירוש.

1. ציטוטים מהתורה

ניתן למיין את הפסוקים והפרשיות מהתורה המצוטטים בפירושו של ספורנו לארבעה סוגים: ציטוט לחיזוק הפירוש ולהרחבתו,⁷ ציטוט לחיזוק הפירוש על ידי השוואה לפסוק המצוטט,⁸ ציטוט על דרך הניגוד ("על היפך")⁹ והשוואה למקרה או לאישיות אחרת ללא ציטוט ישיר (ציטוט עקיף).¹⁰

- 3 לדוגמה פירוש, בראשית יט, ח: "וקאם שאון ביניהם", הביטוי לקוח מהושע י, יד; דברים ט, ז: "ככלב שב על קיאו", הביטוי לקוח ממשלי כו, יא.
- 4 לדוגמה פירוש, דברים לב, ז: ספורנו מתאר את האל בתואר 'וברך ולא ישיבנה', שהוא שיבוש של במדבר כג, כ: "וברך ולא אשיבנה". ספורנו מחליף את הפועל מגוף ראשון לשלישי כדי להתאימו לאל.
- 5 על הסגנון המליצי-פיוטי המאפיין את תקופת הרנסנס, ראו בורקהארט, עמ' 158–159. על הסגנון השיבוצי בקרב יהודי הרנסנס, השוורים בכתיבתם פסוקים ודברי חז"ל, ראו שולואס, היהודים, עמ' 201; שולואס, תורה, עמ' 118. סגנון זה בא לידי ביטוי אף באיגרות המשקפות את חיי היום יום של יהדות איטליה, ראו בוקסנבוים, איגרות; בוקסנבוים, מלמדים.
- 6 כפי שהצהיר בהקדמתו לאיוב ולמסכת אבות, ראו גוטליב, כתבי, עמ' רסג ועמ' שמת. ראו גם גוטליב, ביאור, עמ' א, איגרת ששלח המוציא לאור של הדפוס הראשון לנכדו של ספורנו (1567).
- 7 לדוגמה פירוש, בראשית לב, ג; מח ה; מט, יט; שמות ג, יב; י, כט; לד, כג; במדבר כז, יח.
- 8 לדוגמה פירוש, בראשית יח, ב; כב, ד; מ, ז; לא; שמות ד, כד; לג, יא; במדבר יד, מד.
- 9 לדוגמה פירוש, בראשית יז, כב; שמות יח, ז; כג, יד; ויקרא כה, יח; במדבר יז, יג; דברים לד, יא.
- 10 לדוגמה פירוש, בראשית כ, א; כז, ב; שמות ו, ט; ט, יב; ויקרא א, א.

תופעה המאפיינת את ציטוטיו של ספורנו מהתורה היא תופעת הפסוק המתפרש תוך כדי ציטוטו. בפירושו לפסוק מסוים מצטט ספורנו פסוק אחר מהתורה, והפסוק המצוטט מתפרש אגב אזכורו בפירוש לפסוק המקורי. אין מדובר במקרים שבהם הפסוק המצוטט רק תומך או מאשש את פירושו של הפסוק הנדון, אלא גם הוא בעצמו מתפרש. במקרים אלו לא יחזור ספורנו על הפירוש ולא יפרש את הפסוק המצוטט במקומו, כנראה בשל מגמתו לקצר בפירושו. תופעה זו שני אופנים לה: האחד, שהפסוק המצוטט מאוחר הוא בכתבתו לפסוק המתפרש, וכשהפרשן מגיע למקומו אין הוא מפרשו. השני, שהפסוק המצוטט מוקדם הוא בכתבתו מהפסוק המתפרש, והפרשן מפרשו תוך כדי אזכורו בפסוק המאוחר ולא במקומו המוקדם. בעוד שהאופן הראשון סביר מבחינה פרשנית, על האופן השני אנו צריכים לשאול מדוע בחר הפרשן לפרש את פירושו לשני הפסוקים במקור המאוחר ולא עשה זאת במקור המוקדם, היינו במקומו של הפסוק המצוטט.

א.1. הפסוק המצוטט מאוחר לפסוק המתפרש

- ◆ "שים ימינך על ראשו, כי אמנם הסמיכה ביד תכוין הנפש אל מה שנסמך עליו, כענין "ויסמוך את ידיו עליו" (במדבר כז, כג).¹¹ ספורנו מפרש את מהותה של פעולת הסמיכה ומטרתה. אף שהמניע לסמיכה שונה, יעקב לברכה ומשה להאצלת תפקיד, ספורנו לא חזר לפרש במדבר כז. יתרה מזאת, ספורנו לא פירש בשום מקום בפרשיות הקרבנות את פעולת הסמיכה של מקריב הקרבן, כי הסתמך על פירוש זה כבניין אב לכל הסמיכות בתורה.
- ◆ "באחרית הימים, לקץ הימין בבוא גואל [...] וכזה דיבר בלעם באמרו "באחרית הימים" (במדבר כד, יד).¹² הביטוי "באחרית הימים" של בלעם מתפרש כאן ואינו מתפרש במקומו.
- ◆ "ידע לכתך, תיקן אותו במצטרך. ולשון "ידע" כמו "וידע אלהים" (שמות ב, כה), "ידעתוך בשם" (שמות לג, יב), "אשר ידעו ה' פנים אל פנים" (דברים לד, ז).¹³ בפירושו לפועל "ידע" מצטט ספורנו שלושה פסוקים, המכילים פועל זה ומתפרשים כפירוש הפועל בפסוקנו, ועל כן אין הוא מפרשם במקומם.

11 פירוש, בראשית מח, יח.

12 פירוש, בראשית מט, א.

13 פירוש, דברים ב, ז. דוגמות נוספות: פירוש, בראשית כב, ד; כח, טו; לד, ג; מח, י; מט, א; דברים ט, ה; טו, יט.

1. ב. הפסוק המצוטט מוקדם לפסוק המתפרש

◆ ספורנו מפרש מדוע הענישו בני יעקב את אנשי שכם ולא הסתפקו בהריגת חמור ושכם (בראשית לד, כז). "כי לולא היה כבר דבר כזה בלתי נמאס אצלם לא היה שכם עושה כן, אמנם היה זה מורגל אצלם שיקחו השרים בנות העם בלתי רשות לנשים או לפלגשים על דרך "ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו" (בראשית ו, ב)".¹⁴ הרקע והסיבה לחטאם של בני האלהים מתבארים בביאור הרקע החברתי של מעשה שכם בדינה. נראה שספורנו בחר לפרש את המקרה של שכם ולא את המקרה המוקדם יותר, כי המוקד של פירושו, המוסכמות החברתיות השליליות, מופיע באופן בולט ומובהק יותר בפשט סיפורו של שכם. השליט או האדם הנכבד לוקח בכוח ובאופן שרירותי את בת הארץ, משתף את בני עירו ואף זוכה מהם לגיבוי. אלמנטים אלו אינם נמצאים בפשט הסיפור על בני האלהים, ועל כן נראה שספורנו בחר לדחות את פירושו עד לסיפור שכם.

◆ הכתוב תולה את קדושת בכורי ישראל במיתת בכורי מצרים (שמות יג, טו). ספורנו מבאר קשר זה: "כל בכור בארץ מצרים, והיו בכורי ישראל ראויים ללקות עמהם על דרך "פן תספה בעון העיר" (בראשית יט, טו), והצילם במה שהקדישם לו".¹⁵ בפירוש זה מתבאר גם מדוע המלאך הביע חשש, שלוט עלול להיפגע על אף החלטת האל להצילו. בסיס פירושו של ספורנו הוא התפיסה שבשעת ענישת החוטאים אף אחרים הדירים בסביבתם, שאינם חוטאים או שחטאם הוא מינורי יותר, עלולים להיענש ביחד עם החוטאים,¹⁶ אלא אם כן תינקט פעולה להצלתם. בכורי ישראל עלולים היו להיפגע במכת בכורות כבכורי מצרים והקדשתם הצילה אותם.¹⁷ כך גם לוט עלול להיפגע אם לא תינקט פעולת הצלה, היינו שימהר לברוח מסדום. נראה שספורנו בחר לפרש את פרשיית הבכורים ולא את פרשיית לוט המוקדמת יותר, כי

14 פירוש, בראשית לד, כז.

15 פירוש, שמות יג, טו.

16 חז"ל גילמו רעיון זה במספר מאמרים לדוגמה "כיוון שנתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים" (בבלי, בבא קמא ס ע"א); "אוי לרשע ואוי לשכנו" (בבלי, סוכה נו ע"ב).

17 רעיון זהה, אף שהוא מבוסס על המדרש, מפרש ספורנו ביחס לבני ישראל. בני ישראל נצטוו לתת את הדם על המזוזות והמשקוף, הן למען הצלת הבכורים הן למען הצלת שאר העם. פירוש, שמות יב, יג: "ולא יהיה בכם נגף למשחית [...] בהכותי, שמלבד מכת הבכורות שלח בשאר העם עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, כי לולא הפסיחה שעשה בחמלתו על ישראל לא היו נמלטים משאר הצרות ששלח על שארית עם מצרים, כענין 'פן תספה בעון העיר'".

בפרשייה זו מובלטים ביתר הרחבה הן החשש לפגיעתם של הבכורים (יב, יב-יג) הן הקשר שבין פעולת ההצלה להצלה (יג, טו).

♦ "וילך משה, התעורר לזה, כמו "וילך איש מבית לוי" (שמות ב, א) "וילך ויעבוד" (דברים יז, ג) ודומיהם".¹⁸ הפועל "וילך" מפורש במופעים מסוימים שלו כיזמה וכרצון לעניין מצד העושה. כך גם מתפרשת ה"הליכה" של עמרם בלקיחת אשתו וכך גם ה"הליכה" השלילית של החוטא בעבודה זרה. אנו משערים שספורנו בחר לפרש פועל זה בפן החיובי שלו ודווקא אצל משה, משום רצונו לחלוק כבוד למשה ולייחס את הפירוש החיובי למעשה שלו.¹⁹

2. ציטוטים מנ"ך

מספר הציטוטים מהנ"ך בפירושו של ספורנו לתורה הוא עצום, וציטוטים אלו מהווים רוב הציטוטים בפירושו. נראה באופן מובהק שספורנו חיפש ואף התאמץ ככל שרק ניתן לצטט פסוקים או להזכיר פרשיות מהנ"ך בהקשר לפירוש הפסוק מהתורה. דבר זה נראה ממספר סיבות: ראשית, כמות הציטוטים; שנית, מאופיים של חלק מהציטוטים, המעידים על שאיפתו להרבות ולהבליט את הציטוטים מהנ"ך. הן ציטוט פסוקים כפירוש ללא תוספת מילים של הפרשן והן ציטוטים רבים על דרך השלילה, שלא כמקובל בפרשנות. נוסף על כך במקרים רבים הציטוט או האזכור מהנ"ך אינו הכרחי כלל,²⁰ ואם נגרע את הציטוט לא ייגרע הפירוש במאומה. מכלול הסיבות המוזכרות מעיד על רצון חזק של הפרשן לשזור פסוקים בפירושו, אף מעבר למקובל בסגנון לשונם של בני הרנסנס.²¹

18 פירוש, דברים לא, א.

19 דוגמה דומה: בשני מקומות בתורה אדם משתחוה וספורנו מפרשם כמעשה של הכרת תודה לה': עבד אברהם (בראשית כד, נב) ויעקב אבינו (בראשית מז, לא). פירוש, בראשית מז, לא: "וישתחו ישראל, להודות לקונו על שחננו להשיג זה מאת בנו, כענין 'ויהי כאשר שמע עבד אברהם את דבריהם, וישתחו ארצה לה'" (בראשית כד, נב). גם כאן אנו משערים שספורנו בחר לבאר את הפעולה במקרה של יעקב, על אף היותו מאוחר יותר כדי לכבד את יעקב ולקשור בו את המעשה החיובי.

דוגמות נוספות לפסוק המתפרש במקום מאוחר יותר: פירוש, בראשית יח, כא; שמות לג, יא; במדבר א, ב; דברים יא, ט.

20 לדוגמה פירוש, בראשית כד, יד: נראה שהאזכור נועד לפרש את פרשיית שאול ויהונתן ואין הוא מוסיף מאומה לפירוש הפסוק בבראשית; פירוש, שמות יד, טז: "ונטה ידך על הים, שיחצו המים הנה והנה, כענין באלהיו". הזכרת אליהו אינה מוסיפה לפירוש, ונראה כי הפרשן מתכוון לנצל הזדמנות זו ולהזכיר לקורא אירוע נוסף מהנ"ך.

21 ראו לעיל, הערה 5.

אנו משערים כי מטרת ריבוי הציטוטים מהני"ך מעבר לסיבת תפארת המליצה, היא ליצור מפגש מרבי בין הקורא לבין פסוקי הני"ך וסיפוריו. ספורנו רואה הזדמנות טובה להפגיש את פסוקי הני"ך עם קוראיו ולהזכיר להם את הפסוקים, ויתרה מכך לפרש בדרך זו חלק מפסוקי הני"ך, שהרי פירושו לספרי הני"ך מועטים הם.²²

את הפסוקים והעניינים מהני"ך המצוטטים בפירושו ניתן למיין לחמישה סוגים: ציטוט לחיזוק הפירוש ולהרחבתו,²³ ציטוט לחיזוק הפירוש על ידי השוואה לפסוק המצוטט,²⁴ ציטוט להשוואה על דרך הניגוד ("על היפך"),²⁵ השוואה למקרה או לאישיות אחרת ללא ציטוט ישיר (ציטוט עקיף)²⁶ ופירוש על ידי ציטוט בלבד ללא תוספת פירוש משלו.

3. ציטוטים מספרות חז"ל

בשולי הדברים אנו מבקשים להתייחס גם לציטוטיו מספרות חז"ל. בפירושים רבים מצטט ספורנו מספרות חז"ל, הן בפירושו לחלק ההלכי הן בפירושו לחלק הסיפורי שבתורה. ציטוטים אלו הם מהפשט, מהדרש ומתחום הקבלה,²⁷ אמירות של חז"ל המסבירות פסוקים לפי תורת הרפואה²⁸ והפסיכולוגיה²⁹ וכן ציטוט של סיפורים³⁰ או של אירועים היסטוריים³¹ מספרות חז"ל להסבר הפסוק ולהמחשה. תפקידם של ציטוטים אלו, השזורים בתוך

22 ז' גוטליב ליקט את הפירושים לפסוקי הני"ך הנמצאים בפירושו לתורה, ראו גוטליב, כתבי עמי שלג-שמה. גוטליב ליקט את הפירושים הנאמרים במפורש, ואנו סבורים שיש הרבה יותר, שהרי לדעתנו ניתן לראות כמעט כל ציטוט כפירוש עקיף או הארת הפסוק המצוטט.

23 לדוגמה פירוש, בראשית יד, כ; לג, י; שמות ב, כה; ט, ז, ג; ויקרא כב, לב; כו, טז; במדבר יג, יט; כב, כב.

24 לדוגמה פירוש, בראשית טז, יג; מא, מו; שמות ד, כז; יח, ז; ויקרא טז, ב; דברים ד לו.

25 לדוגמה פירוש, בראשית ו, ו; לד, א; שמות כג, כב; כה, י; ויקרא טז, לא; כג, כה; דברים ט, ה.

26 לדוגמה פירוש, בראשית י, י; כז, כג; שמות יד, טז; יח, א; ויקרא יט, טו; דברים כז, כה; לג, יא.

27 לדוגמה פירוש, שמות יב, כב; לו, ח.

28 לדוגמה פירוש, בראשית לה, יז; מ, יז; שמות כב, כט.

29 לדוגמה פירוש, בראשית ג, א; לה, ח.

30 לדוגמה פירוש, בראשית מב, לו; שמות ט, טז.

31 לדוגמה פירוש, שמות יז, ט; במדבר יד, ה.

דבריו באופן אינטגרלי,³² לחזק ולהרחיב את הפירוש, ויש שאינם מוסיפים להבנה ובהשמטתם לא היה נגרע מהפירוש.

מספרם הגדול של הציטוטים והסמכת הפירושים על דברי חז"ל במספר לא מבוטל של פירושים, קשורים הן לסגנון השיבוצי המאפיין את דור הרנסנס³³ הן ברצונו של ספורנו לחשוף את קוראיו חשיפה מרבית לדברי חז"ל³⁴ ואף להראות את הקשר הספרותי-פרשני, ובעקבותיו את הקשר המעשי המחייב, שבין התורה שבכתב לבין התורה שבעל-פה.³⁵

ציטוטיו של ספורנו מספרות חז"ל לקוחים בעיקר מהתלמוד הבבלי³⁶ ומעט מאוד מהמדרשים.³⁷ בשונה מציטוטיו מהנ"ך, שהם מדויקים ללא טעויות, בציטוטיו מספרות חז"ל יש מספר טעויות ואי דיוקים, אך אין הם כאלה המשנים את המשמעות.³⁸ טעויות אלו נובעות מנוסח אחר שהיה לפני הפרשן או שהציטוט הוא מהזיכרון, כשדברי חז"ל אינם שגורים בפיו כפסוקי הנ"ך.

- 32 פעמים שהפירוש כולו הוא הציטוט ללא תוספת של הפרשן, לדוגמה פירוש, במדבר כד, כג.
33 ראו לעיל, הערה 5.
34 צ' ברוכסון חקרה את רשימות הספרים של יהודי הרנסנס ומצאה בהם ספרי מקרא ופרשנות אך לא ספרי תלמוד ומדרש, ראה ברוכסון, ספרים, עמ' פט, צב והערות 2, 3, 8; שיין, הגות, עמ' 80 והערה 110. ייתכן שגם עובדה זו מניעה את ספורנו לציטוטים רבים מספרות חז"ל. תופעה זו קיימת באיטליה עוד במאות הארבע עשרה והחמש עשרה, ראו בונפיל, ספרים, עמ' 53-55;
מ' שולוואס מוכיח שיהודי התקופה למדו בעיקר תנ"ך ורובם לא למדו תלמוד כלל, ראו שולוואס, תורה, עמ' 122.
35 יתכן שמסיבה זו ספורנו, בשונה מפרשנים אחרים, פותח כל ציטוט מחז"ל במילים: "כאמרם ז"ל", "כדבריהם ז"ל" וכדומה.
36 נראה שהתלמוד הירושלמי לא היה לפניו ולכן לא ציטט ממנו, ראו גוטליב, ביאור, עמ' 24, הערה 141; פינקל, עמ' 48, הערה 3.
37 ר' בונפיל סבור שלפני ספורנו וחבריו לא היו ספרי מדרש ולכן ציטוטיו הם מהתלמוד, ראו בונפיל, רבנות, עמ' 194-195; ראו דיון נוסף בנושא זה אצל בונפיל, רע"ס, עמ' 218, הערה 80; גוטליב, ביאור, עמ' 24, הערה 142.
38 לדוגמה פירוש, בראשית כג ב: "אין צדיק נפטר מן העולם אלא אם כן נולד צדיק כמותו" ובנוסח הבבלי, יומא לח ע"ב: "עד שנברא צדיק כמותו"; בראשית לה א: "כדי שיכוננו את לבם למקום" ובנוסח שבבלי, ברכות ל ע"ב: "שיכוונו לבם לאביהם שבשמים"; במדבר כב, כב: "שלשה אינם רואים ואינם ניזוקים" ובנוסח שבבלי, ברכות מג ע"ב: "שלשה אינו נראה כל עיקר".

ב. פרשייה המבארת את חברתה

ספורנו עומד בפירושו על תופעה בתורה, שפסוק או פרשייה נכתבו על מנת לפרש, להרחיב ולהסביר פסוק או פרשייה אחרת. אין הכוונה שהפרשן נעזר בפסוק אחר להסביר את פירושו, אלא לתופעה שלדעת הפרשן התורה בעצמה כותבת פירוש לדבריה. תופעה זו קיימת הן בפירושו לחלק הסיפורי הן בפירושו לחלק ההלכי. בפירושו לויקרא כה, א מסביר ספורנו את שיטתו הפרשנית בנושא זה. ספורנו, כאחרים לפניו, מתחבט בשאלת הזכרת הר סיני באמצע ספר ויקרא:

וידבר ה' אל משה בהר סיני, הנה לא יזכיר בשום מצוה מקום הצווי זולתי כאשר קרה חדוש אז באותו המקום, אבל ביאר שכשאמר האל יתעלה בסיני "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם" (שמות כג, יא), פירש למשה אז כל דיני השביעית האמורים בזה המקום, וזה להבין ולהורות שזה בעצמו היה בכל שאר המצוות, שאף על פי שנאמר בקצתם מקרא מועט היה הביאור אז רחב באר היטב, כאמרם ז"ל "מה ענין שמטה להר סיני, אלא מה שמטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה ופירושיה מסיני, אף כל המצוות נאמרו מסיני כללותיהם ודקדוקיהם ופירושיהם".³⁹

אף שפרטי הלכות שמיטה נאמרו כבר בסיני, הרי שאופן הכתיבה הוא שהצו הכללי נכתב בפרשיית סיני (שמות כג, יא) ופרטי הצו ודקדוקיו נכתבו בפרשה זו (ויקרא כה, א) מהסיבה שספורנו מפרט בהמשך פירושו: "והזכיר משה רבינו זאת הפרשה בזה המקום, כי חשב שיכנסו תכף לארץ". פרשת בהר אם כן נועדה לפרש את הפסוק בפרשת משפטים המצווה בקצרה על השמיטה. פן אחר של מצוות השמיטה מורחב ומוסבר בדברים טו, ב: "וזה דבר השמטה, כשאמר האל יתברך "והשביעית תשמטנה" (שמות כג, יא) היתה הכונה שתעשה שמיטת כספים".⁴⁰ אם כן תופעה כפולה לפנינו: שתי פרשיות שונות, מחומשים שונים, נועדו להרחיב את דברי הכתוב בפרשת משפטים ולפרשם. להלן דוגמות נוספות:

"ונתתיך לקהל עמים ונתתי את-הארץ הזאת לזרעך אחריו אחזת עולם' (בראשית מח, ד): הנה אז כבר נולדו כל השבטים חוץ מבנימין, וכבר אמר לי בצאתי לחרן 'הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך' (כח, יג). אם כן

39 פירוש, ויקרא כה, א, על פי תורת כהנים א, א.

40 פירוש, דברים טו, ב.

הייתה הכוונה שיתן לי קהל של עמים בעניין ירושת הארץ, ואין לחשוב שאמר זה אלא עליך, שנתן לי אותך ואת שני בניך יחדיו".⁴¹ לדעת ספורנו, הפסוק בבראשית מח, ד בא לפרש את הפסוק בבראשית כח, יג: "הארץ אשר אתה שוכב עליה". לחיזוק העניין מפרש ספורנו את פסוק יא שבפרקנו: "והנה הראה אתי אלהים גם את-זרעך": ועליהם אמר 'קהל עמים' (פס' ד), וזה אמר אלי כשברכני בירושת הארץ, כאמרו למעלה 'ויברך אותי' (פס' ג), אם כן ראוי שאותה הברכה תחול עליכם, ולכן בירך אז את יוסף ואת בניו".⁴² גם פסוק יא הוא המשך ההסבר של בראשית כח, יג והוא מהווה הרחבה של פסוק ד בפרקנו. התמונה הכוללת נרקמת לפי ספורנו משלושת המקורות ביחד.

"ואלה המשפטים, הנה בפרשה של מעלה הייתה האזהרה ש'לא תחמוד' [...] כל אשר לריעך' (שמות כ, יד), ואלה המשפטים אשר בס ידע האדם מה הוא 'כל אשר לריעך'".⁴³ החלק הראשון של פרשת משפטים (פרקים כא-כב) נכתב כדי להבהיר לקורא את המושג "כל אשר לריעך" ולהרחיבו, היינו, להבהיר את המשמעות של הצו "לא תחמוד" ואת ההלכות הנגזרות מצו זה.

"קדשים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם" (ויקרא יט, ב). פרשייה זו נכתבה על מנת להרחיב ולבאר את הציווי "והייתם קדושים" שנצטוו ישראל במעמד הר סיני (שמות יט, ו), ציווי שהוא התכלית של יציאת מצרים. אחר שהשרה שכינתו בישראל לקדשם לחיי עולם כמו שהיתה הכונה באמרו "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ו), ובאמרו "כי אני ה' המעלה אתכם מארץ מצרים, להיות לכם לאלהים, והייתם קדושים" (ויקרא יא, מה) [...] אמר עתה שהכונה בכל אלה האזהרות היא שיהיו קדושים, וזה כדי שידמו ליוצרם כפי האפשר, כמו שהיתה הכונה בבריאת האדם, כאמרו "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א כו), וזה ביאר עתה באמרו כי קדוש אני ה' אלהיכם, וראוי שתדמו אלי כפי האפשר בעיון ובמעשה, ולהשיג זה ההדמות ביאר שנצטרך לשמור את המצות הכתובות בלוח הראשון.⁴⁴

אכן ספורנו הולך ומראה את ההקבלה שבין הדיברות שבלוחות הראשונים, שנאמרו בלשון קצרה, ובין הפסוקים הבאים בפרשתנו המבארים את

41 פירוש, בראשית מח, ד.

42 פירוש, בראשית מח, יא.

43 פירוש, שמות כא, א.

44 פירוש, ויקרא יט, ב.

הדיברות.⁴⁵ אך יש מעגל רחב יותר בפירושו. הציווי "להיות קדושים" (שמות יט; ויקרא יא; יט) מרחיב לביטוי יישומי-מעשי את התכונה הפוטנציאלית "בצלמנו כדמותנו", שהוטבעה באדם בבריאתו.⁴⁶

"וזאת הברכה אשר ברך משה" (דברים לג, א). לפי ספורנו, ברכה זו היא ברכה כפולה: לארץ ולעם. הפרשייה בדברים לג, המפרטת את ברכת הארץ, באה לבאר שתי פרשיות הכתובות באופן סתום ואינן מפרטות את ברכת משה לארץ. "וזאת הברכה אשר ברך משה, כשהראהו האל יתברך את כל הארץ לפני מותו כדי שיברך את הארץ ואת ישראל בה, כמו שהיתה הכונה באמרו "אעברה נא ואראה" (דברים ג כה), וכן כונת האל יתברך כאשר אמר לו "וראה את הארץ" (במדבר כז יב), זאת היא הברכה שבירך".⁴⁷ ספורנו מפרש אפוא את שתי הפרשיות המוזכרות בפירושו (דברים ג, כה; במדבר כז, יב) כברכה של משה לארץ, אף שהדבר אינו מוזכר בפסוקים.

1. דוגמות על דרך השלילה

הדוגמות שלהלן הן על דרך השלילה, דהיינו הפסוק המבאר בא להוציא מכלל אפשרות פירוש מוטעה, והפרשן מציג את הפירוש הנכון בעיניו לפסוק המתבאר, על ידי פירושו לפסוק המבאר.

"ואני נְבֹאֵי מִפְדֵן מֵתָה עָלֵי רַחֲלִי" (בראשית מח, ז) שמא תאמר כשאמר אלי האל יתברך "ונתתיך לקהל עמים" (פס' ד), הייתה הכונה שאוליד עוד בניים אלא שגרם החטא, זה לא יתכן [...]. ואין ספק כי מאז היה לבי חלל בקרבי, ולא שלט עוד בי יצר הרע להתלכלך בחטא, ולא נשאר בי כוח להוליד בניים.⁴⁸

לאחר חטא המרגלים ה' רוצה להעניש את ישראל "אכנו בדבר ואורישנו" (במדבר יד, יב). לאחר תפילת משה ה' מבשר: "ויאמר ה' סלחתי כדברך" (במדבר יד, כ). לדעת ספורנו, מבחינת ה' אין חידוש בבשורה זו, והיא רק ביאור

45 פירוש, ויקרא יט, ג-ה.

46 פסוקים נוספים המרחיבים את הביטוי "בצלמנו כדמותנו" ומתבארים על בסיסו: פירוש, בראשית ג, כב; יז, א; שמות לא, יז; דברים י, טו.

47 פירוש, דברים לג, א. דוגמות נוספות: פירוש, בראשית ג, יט; לא, כ; לג, יט-כ; מג, ב; שמות יג, ב; כ, טו, יז; כג, טו; במדבר כז, ג; דברים יט, יג; כו, ב. סוג דומה הן הדוגמות של זוגות פסוקים, אשר האחד משלים את רעהו ובכך משלים את הפרטים ומבאר את הפסוק, לדוגמה פירוש, בראשית כה, כב; לג, יב; שמות ז, ג; יד, ה; במדבר כ, ג, יג.

48 פירוש, בראשית מח, ז.

לדברי ה' בפסוק יב. "סלחתי כדברך, כשאמרתי 'אכנו בדבר' כבר סלחתי בזה האופן שאתה אומר, כי לא הייתה הכונה שאמית את כולם יחדו, אבל שאמית את כולם מעט מעט במדבר, ולא יכנס איש מהם לארץ".⁴⁹

2. פרשיות מהנ"ך המבארות פסוקים מהתורה

"אז תרצה הארץ, תשלם ותפרע את שבתותיה, שמטין ויובלות, כמו שביאר באמרו 'עד רצתה הארץ את שבתותיה, כל ימי השמה שבתה, למלאת שבעים שנה' (דברי הימים ב לו, כא)".⁵⁰ הפסוק מדברי הימים מבאר את הביטוי "תרצה הארץ את שבתותיה" שבפרקנו.

וטפכם אשר אמרתם לבזי יהיה, שהיתה הכונה שהטף בסוף יהיו לבז, כמו שביאר המשורר באמרו "וישא ידו להם להפיל אותם במדבר, ולהפיל זרעם בגוים, ולזרותם בארצות" (תהלים קו, כו-כז) [...]. ובהגידו ענינו בתוך דבריו של הקב"ה הודיעם, כי מניעת הכנסו עמם לארץ הייתה סבה שתתקיים בהם יותר לרע הגזרה שנגזרה שטפם יהיו לבז לדורות, וזה בעצמו העיד המשורר באמרו "ויקציפו על מי מריבה, וירע למשה בעבורם [...] לא השמידו את העמים [...] ויתערבו בגוים [...] ויחר אף ה' בעמו" (תהלים קו, לב-מ).⁵¹

הפסוקים בתהילים מרחיבים ומפרשים את העונש, חומרתו ומשמעותו, ובלעדיהם לא ניתן להבין את פסוקים לה-לט ואת הקשרים שביניהם. "תמחה את זכר עמלק" (דברים כה, יט). מהכתוב בתורה אי אפשר להבין את משמעות הצו ואת דרך ביצועו. "תמחה את זכר עמלק, 'משור ועד שה מגמל ועד חמור' כמו שצוה לשאול (שמואל א טו, ג), וזה כדי להנקם מעמלק על שהעז פניו באל יתעלה, כמקנאים לכבודו".⁵² הסיפור בנביא עוסק באותה סיטואציה ומפרש את הצו ואת פרטי ביצועו.

כך גם בפירושו לעונשה של עיר הנידחת. התורה מצווה להשמיד את כל יושבי העיר ואת רכושם: "הכה תכה את-ישבי העיר ההיא [...] ואת-בהמתה לפי-חרב" (דברים יג, טז). סיבת העונש של עיר הנידחת ומהותו, הזוהה לעונשו

49 פירוש, במדבר יד, כ.

50 פירוש, ויקרא כו, לד.

51 פירוש, דברים א, לה-לט.

52 פירוש, דברים כה, יט.

של עמלק, מתבארת גם כן על ידי הנביא שמואל: "ואת בהמתה לפי חרב, למחות זכרם על צד נקמת האל יתברך, כמו העניין בעמלק [...] וכן ביאר הנביא".⁵³

ביבליוגרפיה

אורמן, ספריות	ג"י אורמן, "הבראיקה של המאה הטי"ז בקצת מספריות איטליה", קרית ספר סא (תשמו-תשמז), עמ' 925-928.
בונפיל, ספריות	ר' בונפיל, "ספריות יהודי איטליה", פעמים 52 (תשנ"ב), עמ' 5-15.
בוקסנבוים, איגרות	י' בוקסנבוים (מהדיר), אגרות יהודי איטליה: מבחר מהמאה השש-עשרה, ירושלים תשנ"ד.
בוקסנבוים, מלמדים	י' בוקסנבוים (מהדיר), אגרות מלמדים, איטליה שטי"ו-שנ"א (1555-1591), תל אביב תשמ"ו.
בונפיל, ספרים	ר' בונפיל, "רשימת ספרים עבריים מאימולה, סוף המאה הי"ד", בתוך ספר זיכרון לש"א נכון, ירושלים תשל"ח, עמ' 47-62.
בונפיל, רבנות	ר' בונפיל, הרבנות באיטליה בתקופת הריניסאנס, ירושלים תשל"ט.
בונפיל, רע"ס	ר' בונפיל, "תורת הנפש והקדושה במשנתו של ר' עובדיה ספורנו", אשל באר שבע א (תשל"ו), עמ' 200-235.
בורקהארט	י' בורקהארט, תרבות הריניסאנס באיטליה, ירושלים תשכ"ו.
ברוכסון, ספרים	צ' ברוכסון, "תפוצת ספרים: כתבי קודש וספרות קלאסית בספריות יהודי הרנסנס", איטליה ח (1-2) (תשמ"ט), עמ' פז-צט.
גוטליב, ביאור	ז' גוטליב, ביאור על התורה לרבי עובדיה ספורנו (כולל מאמר כוונות התורה), מהדורת גוטליב - דרום, ירושלים תשנ"ב.

- גוטליב, כתבי
ז' גוטליב, כתבי רבי עובדיה ספורנו, ירושלים
תשמ"ד.
- פינקל
E. Finkel, *R. Obadja Sforno als Exeget*,
Braeslau 1896.
- פירוש
פירוש ספורנו לתורה, בתוך ז' גוטליב (מהדיר),
באור על התורה לרבי עובדיה ספורנו, ירושלים
תשמ"ד.
- ריצ'לר, מלמד
ב' ריצ'לר, "מפנקסו של מלמד יהודי באיטליה בסוף
המאה הט"ז", שיח 16 (תשמ"ב), עמ'
17–25.
- שולוואס, היהודים
מ"א שולוואס, חיי היהודים באטליה בתקופת
הריניסאנס, ניו יורק תשט"ו.
- שולוואס, חיי הדת
מ"א שולוואס, "חיי הדת של יהודי איטליה
בתקופת הריניסאנס", *PAAJR* 17 (1947–1948),
עמ' א–כב.
- שולוואס, ספרים
מ"א שולוואס, "ספרים וספריות אצל יהודי
איטליה בתקופת הריניסאנס", תלפיות ד (תש"י),
עמ' 591–605.
- שולוואס, תורה
מ"א שולוואס, "לימוד תורה אצל יהודי איטליה
בתקופת הריניסאנס", חורב י (תש"ח), עמ' 105–
128.
- שיין, הגות
ח' שיין, אדם משפט וחברה בהגותו של רבי עובדיה
ספורנו, תל-אביב תשס"א.

זה עמוד ריק בסוף הקובץ – ללא מספור